

4. EMOCE

Emoce lze definovat jako **schopnost reagovat na různé podněty prožitkem libosti a nelibosti**, spojeným s fyziologickými reakcemi a změnou aktivity, eventuálně i dalšími vnějšími projevy.

Emoce jsou velmi komplexní projevy, v nichž lze podle Carrola Ellise Izarda rozlišit několik **složek**:

- a) **Prožitkovou složku**, v níž lze dále diferencovat kvalitu prožitku, tj. rozlišení v dimenzi **libost-nelibost**, a stupeň napětí.
- b) **Fyziologickou reakci**, která je typická pro určitý okruh emocí a projevuje se různou mírou **aktivace** (přípravenosti k určitému způsobu reagování).
- c) **Vnější projevy emocí**, především **mimické projevy**, které jsou pro určitý typ emocí charakteristické, a různé varianty **chování** (například tendence k agresí nebo celkové zpomalení).

FUNKCE EMOCÍ:

1. Hodnotící kritérium

Citový prožitek **informuje o situaci a jejím významu**. Emoční informace může být nepřesná, ale je **komplexní a velmi rychlá**. Projeví se **subjektivním hodnocením reality**, které se liší od racionálního posuzování. Citové prožitky člověka mnohdy předem **upozorňují na to, co je vhodné udělat**, případně čeho by se měl **vyvarovat**. Některé city plní úlohu **kontrolního systému zpětné vazby**, která spočívá v tom, že člověka **průběžně a velmi rychle informují o výsledcích jeho aktivit** nebo o tom, jaká je jeho osobní či životní situace. Radost máme tehdy, když se něco daří, zlost, když se nedaří. Při ohrožení máme strach.

2. Adaptace na situaci

Aktuální emoční stav ovlivňuje následné prožitky, například pocit zklamání může být po silném pozitivním zážitku větší, než kdyby stejná situace vznikla v době, kdy je člověk neutrálně vyladěn. To je jeden z projevů adaptivity emocí, události mají v závislosti na celkovém kontextu i stavu jedince relativní význam, což lidem **umožňuje dosáhnout přijatelné psychické rovnováhy i za nepříznivých okolností**, ale na druhé straně neumožňují udržet delší dobu stav nadšení nebo euforie.

3. Aktivace organismu

Emoce ovlivňují míru aktivace organismu, mají **stimulující nebo tlumivý účinek**. Slouží jako signál, který **aktivizuje určitý způsob reagování odpovídající dané situaci**. Příjemnost, pocit uspokojení je spojen s jistotou pozitivní hodnoty podnětu, situace či osoby, které jej vyvolávají, a ty jsou v závislosti na tom kladně hodnoceny a akceptovány. **Objekty, které vyvolávají nepříjemné pocity jsou považovány za nežádoucí** a člověk usiluje o to, aby se jich **zbavil**, vyhnul se jim. Eliminace nepříjemného často znamená i **vyločení potenciálního nebezpečí**. Intenzivní negativní emoce, které vznikají zejména v situacích ohrožení

Obečná psychologie – 4. Emoce – pro studenty

(strach) či ve frustrujících situacích (vztek), pomáhají připravit organismus k boji nebo k útěku. Mezi emoce **aktivizující člověka k činnosti** patří **hněv nebo radost**, mezi emoce **utlumující** například **smutek**.

4. Poučení ze situací

Emoce mají i velký význam pro učení, protože **emocionální prožitek zdůrazňuje význam** nějakého **poznatku či zkušenosti**, a vzhledem k tomu může být snadněji uložen. Emoce dávají **veškerému dění nějaký význam** a tak ovlivňují jeho zpracování, včetně zapamatování. Negativní emoční prožitek bude posilovat tendenci příště se takové situaci vyhnout, pozitivní prožitek bude stimulovat její opětovné vyvolání.

5. Komunikační funkce

Mimické projevy emocí jsou **vrozené** a do značné míry **univerzální**, a proto každému snadno srozumitelné. Umožňují **orientovat se v aktuálním vyladění komunikačního partnera**, a vzhledem k tomu **adekvátněji reagovat**. Expresivní komponenta emocí je součástí **neverbální komunikace**, jejímž prostřednictvím si lidé vyměňují informace **o povaze svých vzájemných vztahů**. Například **úsměv** vyjadřuje ochotu k **navázání kontaktu**, ke spolupráci. Bezděčný výraz některých emocí, například **hluboké lítosti či smutku**, může druhé lidi podnítit k tomu, aby danému jedinci nabídli svou **pomoc a podporu**.

Mimický výraz emocí je podkladem **empatie (vcítění)**, která hraje důležitou roli v **mezilidských vztazích**. Badatelé zjistili, že při vnímání chování druhých lidí jsou v mozku toho, kdo to pozoruje, excitovány stejné neuronové sítě. Odvodil z toho existenci tzv. „**zrcadlových neuronů**“. Zrcadlové neurony nám umožňují **intuitivně a bez dlouhého přemýšlení chápat jednání druhého člověka**. Ale nejen to, pomáhají nám také k empatickým pocitům.

FORMY EMOCÍ:

- a) **Afekty** – vysoká úroveň aktivace s nápadnou mimikou, provázenou ztrátou zábran a **impulzivním jednáním** (hrůza, zděšení, zuřivost) – tento stav se dá navodit i drogami nebo léky.
- b) **Pocity** – obsahy prožívání trvají několik **hodin**.
- c) **Nálady** – déle trvající citové stavy (**dny, týdny**) zabarvující celkovou reaktivitu člověka (depresivní nálada, nostalgie, radost).
- d) **Citové vztahy** – **dlouhodobé**, relativně proměnlivé **citové komplexy s dominujícím citem** (například láska a nenávisť).
- e) **Vášeň** – setrvávající (**i celý život**) silné citové vztahy s výraznou **závislostí jedince na předmětu vášně** (osoba, sportovní klub, koníček).

- f) Vývojově vyšší city vztahující se ke kulturním hodnotám – například city intelektuální (pro pravdu), etické (pro dobro), estetické (pro krásu), náboženské (pro víru).

PRIMÁRNÍ (ZÁKLADNÍ) EMOCE

1. **STRACH** je záporný cit, který vzniká v **nebezpečných situacích**, v nichž je **ohrožena sebezáchova nebo duševní integrita**. Strach evokuje také **hrozba ztráty**, například **majetku, prestiže nebo citového vztahu**. Z evolučního hlediska má strach **ochrannou funkci**, protože vede k úniku z nebezpečné situace, k obraně nebo k vyhýbání se věcem a situacím, které by člověku mohly ublížit. Strach se vztahuje k **určitému konkrétnímu objektu nebo situaci**.

ÚZKOST je neurčitý pocit **obav či ohrožení**, který se **neváže k žádnému konkrétnímu objektu či události**. České označení tohoto citu je odvozeno od adjektiva úzký, které vystihuje některé jeho tělesné i mentální projevy. Člověk má sevřené hrdlo, „úží“ se mu dech, je v „úzkých“, tj. necítí se dobře a neví přesně proč. Úzkost se prožitkově podobná strachu, ale právě její **neurčitost z ní činí subjektivně velmi nepříjemný stav**.

2. **HNĚV (ZLOST)** vzniká nejčastěji v situacích, kdy nám nějaká **překážka brání v uskutečnění našich snah či v dosažení cílů**. Intenzita tohoto citu sahá od mírné rozladěnosti až po zuřivý vztek. Subjektivně je hněv velmi nelibý. **Frustrující situace** vyvolávají pohotovost k **útočným, agresivním projevům**, směřujícím nejčastěji ke zničení, poškození nebo odstranění překážky.
3. **RADOST** je další základní cit, který vzniká zejména **při dosažení úspěchu či cíle**. Většinu lidí udělá radost pochvala, dárek či jiné **projevy uznání nebo náklonnosti** ze strany druhých lidí. Také radost existuje v **různé intenzitě**, od pocitů **pohody** (na například po dobrém obědě nebo při čtení napínavé detektivky) až po pocity **nadšení nebo triumfu**. Trvalejší pocity radosti označujeme jako **štěstí** nebo – jsou-li nižší intenzity – jako **spokojenost**.
4. **SMUTEK** je nelibý cit, který je reakcí na **odloučení, ztrátu** nebo na **neúspěch** při sledování osobních cílů či realizaci určitých motivů. **Intenzita smutku** závisí na tom, zda jsou příčiny jeho vzniku definitivní a **nezvratné** nebo zda existuje nějaká **možnost nápravy**. Hluboký smutek vyvolává **ztráta blízkých lidí** v případě jejich úmrtí. Smutek evokuje také ztráta či zničení věcí, ke kterým měl člověk citový vztah. Výrazným expresivním projevem smutku je **pláč**, kterému zpravidla předcházejí intenzivní pocity **lítosti**. Obvykle přináší úlevu a uklidnění.

5. ODPOR je **pocit nechuti** k určitým předmětům. Projevuje se **vyhýbavým chováním** nebo snahou o **odstranění předmětů** vzbuzujících odpor z naší blízkosti. Při těsném kontaktu s těmito objekty se může odpor vystupňovat v **HNUS**. V mnoha případech je však odpor výsledkem **kulturních zvyklostí a socializačních praktik**. Lidé postupně zvnitřňují normy čistoty a tělesné hygieny, takže u většiny dospělých vzbuzuje odpor nepořádek, špína a tělesné exkrementy.

TEORIE EMOCÍ

A. JAMESOVA-LANGEOVA TEORIE EMOCÍ

První novodobou teorii emocí vytvořili William James a Carl Lange, kteří nezávisle na sobě navrhli obdobné vysvětlení podstaty emocí. Tato teorie úplně **převrátila obvyklou představu o vzniku emocí**. Zdravý rozum napovídá, že emoce jsou odezvou na vnímání nějakého důležitého podnětu ve vnějším světě. James a Lange dospěli k závěru, že je tomu právě naopak. Podle jejich názoru **emočně významné podněty nejprve evokují fyziologickou reakci organismu**, jež se projevuje **třesem, pocením, bušením srdce** atd. – tedy **cítíme smutek, protože pláčeme, bojíme se, protože se třeseme**. Lidské city jsou tedy pouze vedlejším produktem převážně vrozené behaviorální a fyziologické odezvy na důležité podněty.

Většina lidí by zřejmě potvrdila, že **vnímání tělesných změn** se podílí na **formování jejich citových zážitků**. Například charakteristický pocit trémy (strachu) před důležitou zkouškou, konkurzem či první schůzkou by nebyl úplný bez pocení rukou, sucha v ústech a staženého žaludku. Mnohé jazyky, včetně češtiny, používají při popisu lidských citů metafory vycházející z tělesných stavů. Mluvíme o tom, že máme hrdlo sevřené strachem či úzkostí, žaludek jako na vodě, bolí nás srdce.

B. HYPOTÉZA OBLIČEJOVÉ ZPĚTNÉ VAZBY

Hypotézu obličejové zpětné vazby navrhl v roce 1962 **Silvan Tomkins** na základě zkoumání **mimických projevů emocí**. Zkoumané osoby nejprve na základě verbálních instrukcí měly **nastavit mimické svaly** tak, aby jejich pozice **korespondovala s výrazem několika základních emocí**. Ukázalo se, že různé výrazy obličeje provázejí odlišné vzorce fyziologické excitace. Například **vyjádření hněvu, strachu a smutku** mělo za následek **zvýšení tepové frekvence**. Výraz **šťěstí, odporu a překvapení** vedl naopak k jejímu **poklesu**. Vyjádření strachu a smutku provázel pokles teploty kůže, zatímco exprese hněvu vedla k jejímu zvýšení. Podle této teorie je **prožívání jednotlivých konkrétních citů** výsledkem **senzorických vzruchů**, které přicházejí do mozkové kůry z **obličejových svalů**. Jinak řečeno, výraz určité emoce, například **upřímný smích, vyvolává pocit radosti či štěstí**, zatímco grimasa odporu pocit znechucení. **Méně radikální verze** této teorie předpokládá, že sensorické informace o pohybech **mimických svalů** vedou ke **zvýšení intenzity prožívané emoce**, ale **nemusí ji nutně vyvolávat**.

Poznatky o vlivu výrazového chování na citové prožívání dále **zpochybňují předpoklad**, že **odreagování negativních pocitů vede k jejich zmírnění**. Ukazuje se, že **otevřené vyjádření zlosti** vede obvykle **ke zvýšení její intenzity**. Naopak, dokáže-li se člověk ovládnout a nedá své negativní pocity najevo, zlost ho nejspíš přejde. Je také pravděpodobné, že **nachází-li se člověk v relativně neutrálním citovém stavu**, pak mu **úsměv na tváři pomůže ke zlepšení nálady**.

C. CANNONOVA-BARDOVA TEORIE EMOCÍ

Walter Cannon v roce 1929 zformuloval svou vlastní teorii, kterou později propracoval jeho student Philip Bard, takže se obvykle hovoří o Cannonově-Bardově neboli **talamické teorii emocí**. Cannon vycházel ze svého objevu **fyziologické poplachové reakce**, která připravuje **organismus k boji nebo útěku**. Podle něho hraje při vzniku emocí důležitou roli **talamus**, do něhož přicházejí sensorické informace o významných vnějších podnětech.

Poplachovou reakci řídí hypotalamus a části limbického systému. Hypofýza na základě chemických instrukcí z hypotalamu produkuje **adrenokortikotropní hormon**, který podněcuje dřeň nadledvinek k uvolňování **katecholaminů (adrenalinu a noradrenalinu)** do krve. Adrenalin i noradrenalin se podílejí na **aktivaci organismu**. Připravujeme-li se k velké tělesné námaze, pak potřebujeme, aby naše svaly byly silné a dobře zásobené krevním cukrem a kyslíkem. **Srdce začíná bít rychleji**, čímž se zrychluje krevní oběh. Díky **prohloubenému dýchání** putuje do plic větší množství kyslíku než obvykle. Také trávicí systém mění svůj způsob fungování. Zrychluje se metabolismus cukru, takže tělo má k dispozici dostatečné energetické zdroje. Trávení tuků a bílkovin se naproti tomu zpomaluje. Tělo se také připravuje na možnost tkáňového poškození. Vnitřní orgány produkují velké množství krevních destiček, což vede **ke zvýšené srážlivosti krve**. V mozku vznikají **endorfiny**, které blokují bezprostřední pocitování bolesti. Dočasně je **potlačena dlouhodobá aktivita imunitního systému**. Aktivace nemusí vždy vést k rozvinuté reakci boj nebo útěk, ale může se projevit různými stupni **tělesného „nabuzení“**.

D. SCHACHTEROVA-SINGEROVA TEORIE EMOCÍ

Stanley Schachter a Jerome Singer navrhli v roce 1962 **dvoufaktorovou teorii emocí**, při jejímž koncipování navázali na zjištění řady autorů, že tělesná excitace sama o sobě obvykle nevede ke vzniku citového prožitku. Schachter a Singer považují za nezbytnou a postačující podmínku vzniku emocí dva faktory. **Prvním** z nich je **fyziologická excitace**, která může mít **nejrůznější příčiny**, k nimž patří užití **drog, tanec, rytmická hudba** nebo nějaká **překvapivá událost**. **Konkrétní emoce**, kterou prožíváme, **závisí na druhé komponentě**, jíž je **kognitivní označení fyziologické excitace**. Schachter a Singer zdůrazňují, že **počítky vyvolané fyziologickým vzrušením** jsou u různých emocí **téměř identické**. Teprve **informace o vnějších podnětech**, které přicházejí do mozkové kůry, umožňují **rozpoznat v celkové excitaci určitou emoci**. Například dívka, která se právě vdává,

Obečná psychologie – 4. Emoce – pro studenty

označí své tělesné vzrušení jako štěstí, hokejista, jehož fauloval protihráč, ho bude interpretovat jako hněv. **Emoční prožitek** tedy úzce souvisí s **kognitivním objasněním** toho, co se **právě děje**. Nespecifická fyziologická odezva ovlivňuje intenzitu prožívané emoce, zatímco sociální okolnosti determinují její druh.

E. ABC TEORIE ALBERTA ELLISE

ABC teorie emocí sehrála významnou úlohu v racionální terapii depresivních a úzkostných stavů. Podle Ellise vyjadřuje její podstatu myšlenka římského stoického filosofa Epikteta: „**Člověka neznepokojují věci samy o sobě, ale jeho mínění o nich.**“ V Ellisově teorii, která vznikla v 50. letech, mají **písmena ABC** následující význam: **A** značí **aktivující události**, jakou je například rozchod s partnerem, **B** je **systém postojů a přesvědčení** a **C** jsou **emoční důsledky**. Přesvědčení provázející aktivující událost mohou být racionální (rozchod byl nešťastný a zbytečný) nebo iracionální (nemohu bez něho žít). **Iracionální přesvědčení** se rozhodujícím způsobem podílejí na formování **intenzivních negativních emocí**, které narušují citovou rovnováhu. Například je-li člověk přesvědčen, že „je strašné, když se věci nevyvíjejí tak, jak bych si představoval“, je to velmi nevýhodné životní přesvědčení, které by bylo dobré nahradit realističtějším postojem.

F. TEORIE KOGNITIVNÍHO HODNOCENÍ RICHARDA LAZARUSE

Richard Lazarus zformuloval svou teorii emocí v řadě děl, z nichž nejznámější je „*Psychological stress and the coping proces*“ z roku 1966. Podle Lazaruse vzniká **emoční vzrušení** na základě **subjektivního posouzení významu vnějších podnětů**, které probíhá ve **dvou etapách**:

1. V průběhu rychlého **primární hodnocení** si jedinec klade otázky typu: „Je všechno v pořádku?“ nebo „Jsem v nesnázích?“ Výsledek **počátečního hodnocení** může být **neutrální, pozitivní nebo negativní**. **Záporné emoce** vznikají zejména v situacích, které jedinec interpretuje jako **ohrožení svého osobního blaha** (well-being). Patří k nim především situace poškození, ztráty, hrozby nebo výzvy. Na primární hodnocení obvykle bezprostředně navazují **vyrovnávací, zvládací strategie** (coping), a to především **strategie zaměřené na emoce**.
2. Při **sekundárním hodnocení** si jedinec klade otázku, **jaké konkrétní postupy má k dispozici**, aby **situaci zvládl**, jaké jsou jeho možnosti v tom uspět, předvídá pravděpodobný vývoj situace při použití té či oné strategie. Kromě zvládnání emocí probíhá také **vyrovnávání zaměřené na problém**, které směřuje k **nalezení řešení**. Z Lazarusovy teorie vyplývá, že jsme schopni **regulovat úroveň emoční aktivity** na základě toho, **kterým aspektům situace věnujeme pozornost a jak o ní uvažujeme**. Zátěžovou situaci lze zvládnout, pokud se **nevymkne racionální kontrole**.

ZPRACOVÁNÍ EMOCÍ

„Srdce má své důvody, které rozum nezná“ (Blaise Pascal).

Obečná psychologie – 4. Emoce – pro studenty

Nejprve si všimněme, že své **city nemůžeme zcela skrýt**. Svě city vyjadřujeme **nejen pomocí slov**, ale veškerým **svým vnějším chováním: mimikou, pohyby, gesty – i neuvědomovanými**.

Nelze říci, že bychom měli své **emoce přísně kontrolovat**. To by byl pravý **opak přirozené nenucenosti**. **Nadměrné kontrolování emocí je známkou strachu** (nebo ostychu) **být tím, kým skutečně jsme**. Svě **emoce** bychom měli mnohem **lépe a více pozorovat** a snažit se **pochopit, jak a proč vznikají**. Budeme-li se čím dál tím lépe pozorovat, **nežádoucí emoce rozpoznáme hned na samém jejich počátku** a **nedovolíme, aby nad námi měly takovou moc**.

Nadvládu emocí do značné míry způsobujeme tím, že se **s nimi příliš ztotožňujeme**. Na krátký okamžik totiž oním **strachem či hněvem, radostí nebo vzrušením skutečně jsme**. Při radosti nebo radostném vzrušení je vše v pořádku, opačná situace nastává ve stavu strachu či hněvu. Ve skutečnosti totiž **svými vlastními emocemi nejsme**. Kdybychom jimi byli, existovali bychom pouze v okamžicích, kdy se cítíme emocemi ovládnuti. Pokud si uvědomíme, co přesně se **v našem citovém životě děje** – a proč – učiníme první důležitý krok na cestě k **oddělení jeho problematičtějších prvků od sebe samých**.

Mezi **podnětem** (tím, jak na člověka působí jeho **okolí**) a **odezvou** (**vnitřní nebo vnější reakcí** člověka na podnět) je **svoboda člověka**, jak na to zareaguje. Mezi podnětem a odezvou leží **svoboda volby**.

Sledováním vnějších výrazů emocí i měřením vodivosti pokožky se potvrdilo, že **ženy jsou emotivnější než muži**. Potvrdil se také předpoklad, že **ženy lépe rozeznávají emocionální stav druhých lidí** – ženy jsou zdatnější ve vyhodnocování neverbálních vodítek při projevech emocí.

Někteří lidé se snaží **přístupovat k životu zvesela**, ale to je možné jen do určitého okamžiku. Tam, kde člověk své **utrpení za každou cenu skrývá**, je **utrpení obvykle mnohem hlubší** a rozsáhlejší.

Hledíme-li na problém jen velmi povrchně, může se někdy zdát, že **zdroje našich citů** je třeba **hledat mimo nás**. Ve snaze ospravedlnit určitý druh našich často velice nezralých reakcí nejednou říkáme: **on mne rozčílil, on vyvolává mou agresivitu, žárlivost** atd. Hlubší sebepoznání, uvědomění si základních životních postojů nám umožní zjištění, že to nejsou problémy, konflikty a lidé, kdo vyvolávají naše city. **Vnější situace** se však stávají **katalyzátory** toho, **co v nás existuje již odedávna**.

Veškeré naše pocity – pozitivní i negativní – nalézají svůj **zdroj v ustálených vnitřních postojích**, v ustáleném **vnitřním chování**. Naše vnitřní postoje a ustálené chování je jakousi výslednicí mnoha nejrůznějších životních činitelů: **výchovy, prožitých zkušeností, dokonaných voleb, chyb**, jichž jsme se

Obecná psychologie – 4. Emoce – pro studenty

dopustili atd. Zvláštní význam tu má **zkušenost**, kterou si přinášíme **z rodinného prostředí**. **Není** však natolik **důležité** dohledat si **ve vlastní minulosti genezi** našich ustálených **vnitřních postojů a chování**, ale jde spíše o **poznání úlohy**, kterou v současné chvíli **v našem životě hrají**.

V situacích neúspěchů a konfliktů musíme vědomě **upustit od obviňování druhých**, abychom mohli **vnímat své vlastní citové reakce** a základní **vnitřní postoje**, které se za nimi ukrývají. Přílišné **soustředění na vinu těch druhých odvádí naši pozornost** od vlastní **zodpovědnosti**. Jde o určitý **obraný mechanismus**, který bychom v sobě měli **vědomě a dobrovolně odhalovat**.

Své city si však **neuvědomujeme** proto, abychom je **okamžitě odstraňovali nebo měnili**. Měli bychom si nejprve uvědomit, že **pouhou silou vůle své city změnit nedokážeme**. Přehnaný **tlak vůle na city povede jedině k represí**. **Citová represe, zatlačování citů** do podvědomí nemá smysl, protože ty se pak **dostanou ven v jiné, obvykle horší podobě**.

S city, i s těmi nejzápornějšími, **není dobré bojovat, ani není třeba z nich mít strach**. Měli bychom se je učit **vědomě a dobrovolně je přijímat**. Svoje **city můžeme zvládat** pouze tehdy, když je **uznáme za své**. „Když proti **něčemu bojuješ, navěky se k tomu připoutáváš**. Jak dlouho s tím bojuješ, tak dlouho tomu **propůjčuješ nad sebou moc**. Musíš tedy přijmout své citové demony, protože dokud s nimi bojuješ, **dodáváš jim síly**“ (Anthony de Mello).